

Кулакова Н. В.,кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті зазначається важливість охорони об'єктів культурної спадщини як діяльності держави по забезпеченню системи правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеєфікації об'єктів культурної спадщини. Така діяльність здійснюється на основі норм міжнародного права та національного законодавства по захисту культурної спадщини. Особливого значення така діяльність набуває під час під час воєнного стану.

Під культурною спадщиною відповідно до національного законодавства розуміється «пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології».

Збереження і примноження культурної спадщини забезпечується системою правових та організаційно-управлінських заходів, що регулюються Конституцією України, ратифікованих парламентом України міжнародними конвенціями, законодавчими актами щодо забезпечення збереження культурних надбань, серед яких, Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та іншими нормативними актами.

Важливість кримінально-правової охорони об'єктів культурної спадщини залежить, насамперед, від такої сукупності обставин, що обумовлюють діяльність держави по забезпеченню системи правових, організаційних, заходів з забезпечення їх захисту та збереження, відтворенню та охороні.

Предметом такої охорони є характерна властивість об'єкта, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається об'єктом культурного надбання. До об'єктів культурного надбання належать об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відповідно до законодавства України.

З метою обліку об'єктів матеріальної та духовної культури виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що мають важливе значення для формування національної самосвідомості українського народу і визначають його вклад у всесвітню культурну спадщину створено Державний реєстр національного культурного надбання, до якого заносяться пам'ятки історії; пам'ятки археології; пам'ятки містобудування і архітектури; пам'ятки мистецтва; документальні пам'ятки. Також до реєстру можуть бути занесені й інші об'єкти, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури, етнології чи науки.

Серед загроз культурним цінностям необхідно виділити кримінальні, а тому сьогодні актуальним є питання їх кримінально-правової охорони.

Чинне кримінальне законодавство передбачає відповідальність за посягання на окремі об'єкти культурного надбання, а саме на культурні цінності, культурну спадщину, пам'ятки культурної спадщини, археологічну спадщину та документи чи унікальні документи Національного архівного фонду.

Ключові слова: культура, культурне надбання, культурна спадщина, культурні цінності, охорона, культурної спадщини, об'єкти охорони культурної спадщини.

Kulakova N. V. Specific features of criminal offenses that infringe on cultural values in Ukraine

Abstract. The article notes the importance of protection of objects of cultural heritage as an activity of the state to ensure a system of legal, organizational, financial, material and technical, urban, informational and other measures to account (detection, scientific study, classification, state registration), prevention of destruction or damage, protection, storage, maintenance, appropriate use, conservation, restoration, repair, rehabilitation, adaptation and museification of cultural heritage. Such actions are based on the norms of international law and national legislation on the protection of cultural heritage. Such activities become especially important during martial law.

Cultural heritage means “landmarks: works of architecture, monumental sculpture and painting, elements and structures of an archaeological character, inscriptions, caves and groups of elements which are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science; ensembles: groups of isolated or united buildings whose architecture, unity or relationship to the landscape are of outstanding universal value from the point of view of history, art or science; sightseeing places: works of man or common works of man and nature, and areas, including archaeological sites, of universal value in terms of history, aesthetics, ethnology, or anthropology”.

Preservation and multiplication of cultural heritage is provided by the system of legal, organizational and administrative measures regulated by the Constitution of Ukraine, international conventions ratified by the Parliament of Ukraine, legislative acts on preservation of cultural heritage, among which are the Laws of Ukraine “On protection of cultural heritage”, “On protection of archaeological heritage”, “On museums and museum business”, “On export, import and return of cultural property” and other normative acts.

The subject of such protection is the characteristic property of the object, constituting its historical and cultural value, on the basis of which this object is recognized as an object of cultural heritage. Objects of cultural heritage include objects of material and spiritual culture, which have artistic, historical, ethnographic, and scientific value and are subject to preservation in accordance with the legislation of Ukraine.

To record objects of material and spiritual culture of exceptional historical, artistic, scientific, or other cultural value, which are important for the formation of the national consciousness of the Ukrainian people and determine its contribution to the world cultural heritage, the State Register of National Cultural Heritage was established, which includes stories; archaeological monuments; urban planning and architectural sites; art monuments; documentary attractions. Other objects of exceptional historical, cultural, ethnological, or scientific review value may also be entered in the register.

The importance of the criminal-legal protection of objects of cultural heritage depends primarily on such a set of factors that condition the activities of the state to provide a system of legal, organizational, measures to ensure their protection and conservation, reproduction, and protection.

Among the threats to cultural values it is necessary to distinguish the criminal, and therefore the issue of their criminal and legal protection is important today.

Current criminal law provides for responsibility for infringement on certain objects of cultural patrimony, namely cultural values, cultural heritage, monuments of cultural heritage, archaeological heritage and documents or unique documents of the National Archive Fund.

Key words: *culture, cultural patrimony, cultural heritage, cultural property, protection, cultural heritage, objects of cultural heritage protection, criminal offense, criminal legal protection, international legal protection, national values.*

Актуальність. Правова охорона об’єктів культурної спадщини досліджувалася в різних галузях права, а саме вивчалися особливості цивільно-правової охорони культурної спадщини (О.П. Сергеев, С.Г. Долгов, А.П. Фоков, М.В. Васильєв, І.В. Савельєв), міжнародно-правовий захист культурних цінностей (М.М. Богуславський, Л.М. Галенська, С.Н. Молчанова, Л. Прессуір (Франція), І. Сейдел-Хохенвелдерн (Австрія), особливості розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на об’єкти культурної спадщини вивчали (Р.В. Асейкін, В.В. Базелюк, Є.П. Гайворонський, Т.Г. Каткова, Т.В. Каткова, О.С. Кофа-

нова), адміністративно-управлінські аспекти охорони пам’яток культури (А.М. Артюнян, Н.Д. Бобоедова, В.Я. Настюк та ін).

Незважаючи на значний внесок вітчизняних та зарубіжних вчених особливості охорони культурного надбання потребує подальшого наукового дослідження, а саме надання характеристики стану і тенденцій кримінальних правопорушень, що посягають на об’єкти культурної спадщини. Оскільки ситуація, що склалася в державі потребує постійного реагування на різноманітні загрози, які обумовлені військовою агресією РФ, особливого значення набуває кримінально-правова охорона культурної спадщини.

Збереження і примноження культурного надбання в Україні забезпечується системою правових та організаційно-управлінських заходів, які регулюються Конституцією України, ратифікованих парламентом України міжнародними конвенціями, законодавчими актами щодо забезпечення збереження культурних надбань, серед яких, Закони України «Про охорону культурної спадщини», «Про охорону археологічної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» та іншими нормативними актами.

Предметом такої охорони є характерна властивість об'єкта, що становить його історико-культурну цінність, на підставі якої цей об'єкт визнається пам'яткою. До культурних цінностей належать об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України [1].

Мета статті – охарактеризувати правове регулювання збереження, охорони культурного надбання в Україні, особливу увагу приділяючи кримінально-правовому захисту культурних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Серед загроз культурним цінностям необхідно виділити кримінальні, а тому сьогодні актуальним є питання їх кримінально-правової охорони. Посягання на культурні цінності є глобальним явищем, оскільки зачіпає всі без виключення країни світу [2].

Також необхідно звернути увагу на те, що з 24 лютого 2022 року 469 об'єктів культурної спадщини в п'ятнадцяти регіонах України було серйозно пошкоджено або зруйновано військами РФ. Збитки вже становлять сотні мільйонів гривень [3].

Найбільша кількість була вчинена у таких областях – Донецькій 30,0% (129), Харківській 22,1% (104), Київській 16,8% (79) та Луганській 12,1% (57).

В інших областях була вчинена менша кількість кримінальних правопорушень проти об'єктів культурної спадщини – в Чернігівській 8,1% (38), Сумській 5,9% (28), Запорізькій області 3,8% (18), Миколаївській 2,1% (10), Житомирській 1,2% (6); Херсонській 1,2% (6), Києві 1,0% (5), Дніпропетровській 1,0% (5), Одеській 0,85% (4), Вінницькій 0,42% (2), Львівській 0,21% [3].

За даними Міністерства культури та інформаційної політики зазнали пошкоджень та руйнування не менше 140 об'єктів культурної спадщини, серед них 23 пам'ятки національного значення (21,5%), 110 пам'яток місцевого значення (78,5%). Окремо необхідно звернути увагу на те, що було зруйновано 53 релігійні споруди, які перебувають на обліку як пам'ятки архітектури, історії та містобудування [4].

Окремо потрібно зазначити, що і таке кримінальне правопорушення, як «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252 КК України) вчиняється. Протягом шести місяців 2022 року обліковано кримінальних правопорушень звітному періоді – 14, і 2 особам було вручено повідомлення про підозру.

За шість місяців 2022 року також було вчинено «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини» (ст. 298 КК України) – 22 кримінальних правопорушення, і 2 особам вручено повідомлення про підозру. З них було вчинено проступки (ч. 1 ст. 298 КК України) – 1, а злочини (ч.ч. 2–5 ст. 298 КК України) – 21 [5].

Чинне кримінальне законодавство [6] передбачає відповідальність за посягання на окремі об'єкти культурного надбання, а саме на культурні цінності, культурну спадщину, пам'ятки культурної спадщини, археологічну спадщину та документи чи унікальні документи Національного архівного фонду. А саме: ст. 201 КК України «Контрабанда»; ст. 298 КК України «Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини»; ст. 298-1 КК України «Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду»; ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни» [6]. Ст. 438 КК передбачає відповідальність за розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення

таких дій і ці дії віднесені до розділу «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» [6], але такі у міжнародному праві розуміються як посягання на культурні цінності.

Сьогодні діє система міжнародного захисту культурної спадщини, яка була започаткована починаючи з XIX ст., а саме з Брюсельська міжнародна конференція [7], на якій була приділена увага міжнародно-правовому захисту культурних цінностей, яка отримала назву «Брюсельська декларація про закони та звичаї війни», завданням якої було зменшення страждань людей під час збройних конфліктів держав за допомогою кодифікації законів та звичаїв війни, а також Гаазьких конференціях 1899, 1907, 1954, 1999 рр. [8], що започаткували формування принципів й норм міжнародного права, які передбачали спеціальні заходи охорони історичних і культурних об'єктів – мистецтва, історії, археології, давні рукописи й книги, будівлі, в яких зберігаються чи експонуються культурні надбання, а також окремо – центри зосередження культурних цінностей.

Під розграбуванням національних цінностей на окупованій території розуміють примусове вилучення таких цінностей із музеїв, інших приміщень та сховищ, із житла чи іншого володіння фізичних осіб та вивезення їх за межі окупованої території з метою повернення у власність іншої держави або окремих осіб.

А до національних цінностей як предмета злочину належить будь-яка власність, що є загальнонаціональною, державною або власністю окремих юридичних та фізичних осіб, і щодо якої державою встановлено особливий охоронний режим, у т. ч. культурні цінності (пам'ятники архітектури, мистецтва, історії тощо) [9].

В Міжнародних актах заборонено захоплення власності ворога, крім випадків воєнної необхідності, пограбування міста і місцевості, розграбування громадської або приватної власності. Відповідно до Протоколу про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [8] під культурними цінностями розуміється, незалежно від їх походження та власника:

(а) цінності, рухомі або нерухомі цінності, що мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники

архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які мають історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій, що вище зазначені;

(б) видання, головним та дійсним призначенням яких є зберігання або експонування рухомих культурних цінностей, що зазначені в пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, що передбачені для зберігання у випадку збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а);

(с) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, вказаних в пунктах (а) і (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей».

А Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини визначає зміст поняття «культурною спадщиною» [5] до яких належать пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису, елементи та структури археологічного характеру, написи, печери та групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця, що є універсальною цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології.

Ст. LVI. Конвенції про закони і звичаї сухопутної війни передбачає, що «власність громад, установ церковних, благодійних і освітніх, художніх і наукових, навіть таких, що належать державі, прирівнюється до приватної власності. Будь-яке загарбання, руйнування чи умисне пошкодження таких установ, історичних пам'яток, творів художніх і наукових забороняється і підлягає переслідуванню [8].

Діючі міжнародно-правові акти по захисту культурних цінностей, безсумнівно володіють значним потенціалом, особливо при розробці системи запобіжних заходів, спрямованих на захист об'єктів культурної спадщини.

Необхідно зазначити, що посягання на культурні цінності можуть класифікуватися по іншим статтям Кримінального кодексу України, про що свідчать дані офіційної статистики. Як правило це норми, що передбачають кримінальну відповідальність за крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства. Але це не виключає, що діяннями де в якості предмету виступає культурна цінність можуть бути привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, умисне знищення або пошкодження майна, необережне знищення або пошкодження майна.

Особливістю вищезазначених кримінальних правопорушень, що посягають на зазначені об'єкти є відсутність єдиного розуміння предмета цих злочинів. Тому під кримінальними правопорушеннями, що посягають на культурні цінності необхідно розуміти суспільно

небезпечні протиправні діяння предметом яких є культурні цінності. А культурні цінності – матеріальні рухомі та нерухомі предмети релігійного або світського характеру, що створені людиною або/і природою, що мають особливу історичну, наукову, архітектурну, художню, археологічну, палеонтологічну, анатомічну, мінералогічну, документальну, містобудівну, нумізматичну, філателістичну та іншу культурну значимість для частини суспільства, всього суспільства та держави незалежно від форми власності на них та часу їх створення.

Саме тому комплексне розв'язання кримінально-правової проблеми охорони культурних цінностей можливе з удосконаленням національного законодавства, а також при застосуванні заходів, що передбачені міжнародно-правовими актами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 року № 1068-14. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14/card2#Card>
2. Assessing crimes against cultural property 2021. October 2022 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.interpol.int/Crimes/Cultural-heritage-crime>.
3. Культурні цінності. URL: <https://mvs.gov.ua/activity/rozsuk/kulturni-cinnosti-1888>.
4. В Україні запустили проєкт для збору коштів на відновлення зруйнованої росіянами культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7566.html>.
5. Україна з часів Другої Світової війни не стикалася з таким масштабом злочинів проти культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7598.html>.
6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за шість місяців 2022 року. Офіс генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosu-dovogo-rozsliduvannya>.
7. Кримінальний кодекс : Кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
8. Брюссельська декларація про закони та звичаї війни [Електронний ресурс]. URL: <http://te.zavantag.com/docs/238/index-23956-5.html>.
9. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>; Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадках збройного конфлікту 1954 р. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/ratification-kit-cultural-property-271004.htm>; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). Женева, 8 червня 1977 року. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/treaties-additional-protocol-1.htm>; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). Женева, 8 червня 1977 року. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.icrc.org/rus/resources/documents/misc/6lkb3l.htm>; Конвенція про бомбардування морськими силами під час війни (IX Гаазька конвенція) [Електронний ресурс]. URL: <http://zakony.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=7243&p=1>; IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі [Електронний ресурс]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text <http://zakony.com.ua/lawbase/sedcontent.html?id=7243&p=1>.
10. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 872.